

- १० उपकर्तुं यथा स्वल्पः समर्थो न तथा महान्
 प्रायः कूपस्तृषां हन्ति सततं न तु वारिधिः
 ११ श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन, दानेन पाणिर्नतु कंकणेन
 विभाति कायः करुणापराणां, परोपकारैर्नतु चंदनेन
 १२ परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः, परोपकाराय वहन्ति नद्यः
 परोपकाराय दुहन्ति गावः, परोपकारार्थमिदं शरीरम्
 १३ यो नात्मजे नच गुरौ नच बन्धुवर्गे
 दीने दयां न कुरुते नच भृत्यवर्गे
 किं तस्य जीवितफलं हि मनुष्यलोके
 काकोपि जीवति चिराय वलिं च भुङ्क्ते

कोशः

अनुभावः=सामर्थ्यं	जाड्यम्=जडपणं	धिकू=धिःकार
रथ्याम्बु=गटरनुं पाणी	दिशति=देखाडे छे	उपकरोति=कामे आवे
जाह्नवी=गंगा	अपाकरोति=दूर करेछे	छे
त्रिदशाः=देवो	तनोति=फेलावे छे	प्रायः=घणुंकरी
हीयते=भोछी थाय छे	अयः=लोडुं	श्रोत्रम्=कान
एति=पामे छे	मुक्ताकारतया=मो-	श्रुतम्=शास्त्र
सर्वात्मना=बधी रीते	तीना आकारथी	आत्मजः=दीकरो
हेयः=तजवो	नलिनी=कमलिनी	वर्गः=समुदाय
भेषजम्=ओसड	राजते=शोभे छे	चिराय=लांबा वखत
गवाशनः=ढेड	शुक्तिः=छीप	लगण
शृणोति=सांभळे छे	देही=प्राणी	भुङ्क्ते=खाय छे
अधिरूढा=चढी वेसेली	शून्यः=रहित	

पाठ १६

- १ संतोषामृततृप्तानां यत्सुखं शान्तचेतसाम्
कुतस्तद्धनलुब्धानामितथैतश्च धावताम्
- २ अकृत्वा परसंतापं अगत्वा खलमंदिरम्
अक्लेशयित्वा चात्मानं यदल्पमपि तद्बहु
- ३ यो मे गर्भगतस्यापि वृत्तिं कल्पितवान् प्रभुः
शेषवृत्तिविधानाय स किं सुप्तोऽथवा मृतः
- ४ पंचमेऽहनि पष्ठे वा शाकं पचति स्वे गृहे
अनृणी चाप्रवासी च स वारिचर मोदते
- ५ सर्वत्र संपदस्तस्य संतुष्टं यस्य मानसं
उपानद्रूढपादस्य ननु चर्मावृतेव भूः
- ६ सर्पाः पिबन्ति पवनं नच दुर्वलास्ते
शुष्कैस्तृणैर्वनगजा बलिनो भवन्ति
कन्दैः फलैर्मुनिवराः क्षपयन्ति कालम्
संतोष एव पुरुषस्य परं निधानम्
- ७ बलिभिर्मुखमाक्रान्तं पलितैरंकितं शिरः
गात्राणि शिथिलायन्ते तृष्णैका तरुणायते
- ८ आशा नाम मनुष्याणां काचिदाश्चर्यशृङ्खला
यया बद्धाः प्रधावन्ति मुक्तास्तिष्ठन्ति पंगुवत्
- ९ तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम्
येनाशाः पृष्ठतः कृत्वा नैराश्यमवलंबितम्
- १० आशाया ये दासास्ते दासाः सन्ति सर्वलोकस्य
आशा येषां दासी तेषां दासायते लोकः

- ११ अंगं गलितं पलितं मुण्डं दशनविहीनं जातं तुण्डम्
 वृद्धो याति गृहीत्वा दण्डं तदपि न मुंचत्याशा पिण्डम्
 १२ भिक्षाशनं तदपि नीरसमेकवारं
 शय्या च भूः परिजनो निजदेहमात्रम्
 वस्त्रं सुजीर्णशतखण्डमयी च कंथा
 हाहा तथापि विषयान् न जहाति चेतः
 १३ उत्खातं निधिशंकया क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातवः
 निस्तीर्णः सरितां पतिर्नृपतयो यत्नेन संसेविताः
 मन्त्राराधनतत्परेण मनसा नीताः श्मशाने निशाः
 प्राप्तः काणवराटकोऽपि न मया तृष्णेऽधुना मुंच माम्
 कोशः

इतश्चेतश्च=अहियां
 ने त्यां
 अक्लेशयित्वा=तक-
 लीफ न आपतां
 कल्पितवान्=बनावी
 विधानम्=करतुं
 अहनि=दहाडे
 वारिचरः=पाणीमां
 फरवावालो
 उपानद्=जोडो
 गूढः=ढंकायेलो
 आवृता=ढांकेली
 चर्म=चांबडुं
 क्षपयति=गाळे छे
 निधानम्=दाटेळुं धन
 वलिभिः=करचलीयो-
 वडे

आक्रान्तम्=घेरायुं
 पलितैः=धोळा वाळो-
 वडे
 अंकितं=निसानी करी
 गात्रं=अवयव
 शिथिलायंते=ढीलुं
 थाय छे
 नाम=एटले
 शृंखला=बेडी
 अनुष्ठितम्=कन्युं
 पृष्ठतः=पाछळ, कोरे,
 नैराश्यं=वैराग्य
 विहीनं=रहित
 अशनं=खोराक
 नीरसं=लुळुं
 परिजनः=चाकरमाणस
 निजदेहमात्रं=केवल

पोतानुं शरीर
 सुजीर्ण=घणुंज जूनुं
 शतखण्डमयी=शेंकडो
 थीगडांवाळी
 जहाति=तजे छे
 उत्खातं=खोद्युं
 निधिः=दाटेळुं धन
 क्षितितलं=जमीन
 ध्मातः=हूंक्यो
 निस्तीर्ण=तरवामां
 आव्यो
 संसेविताः=सेवाया
 आराधनं=उपासना
 नीता=गाळी
 काणवराटकः=काणी
 कोडी

पाठ १७

- १ अनुकूले विधौ देयं यतः पूरयिता हरिः
प्रतिकूले विधौ देयं यतः सर्वं हरिष्यति
 - २ यद्दासि विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नासि दिने दिने
तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि
 - ३ लुब्धो न विसृजत्यर्थं नरो दारिद्र्यशंकया
दातापि विसृजत्यर्थं तयैव ननु शंकया
 - ४ बोधयन्ति न याचन्ते भिक्षाद्वारा गृहे गृहे
दीयतां दीयतां नित्यमदातुः फलमीदृशम्
 - ५ शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पण्डितः
वक्ता दशसहस्रेषु दाता भवति वा न वा
 - ६ दानेन भूतानि वशीभवन्ति, दानेन वैराण्यपि यान्ति नाशम्
परोपि बन्धुत्वमुपैति दानैर्दानं हि सर्वव्यसनानि हन्ति
-
- ७ वेपथुर्मलिनं वक्त्रं दीना वाक् गद्गदः स्वरः
मरणे यानि चिह्नानि तानि चिह्नानि याचके
 - ८ तृणादपि लघुस्तूलः तूलादपि च याचकः
वायुना किं न नीतोऽसौ मामयं प्रार्थयेदिति
 - ९ दारिद्र्यस्य परा मूर्तिर्याश्चा न द्रविणाल्पता
अपि कौपीनवान् शंभुस्तथापि परमेश्वरः
 - १० काक आह्वयते काकान् याचको न तु याचकान्
काकयाचकयोर्मध्ये वरं काको न याचकः
 - ११ पंगो धन्यस्त्वमसि न गृहं यासि योर्थी परेषाम्
धन्योऽन्ध त्वं धनमदवतां नेक्षसे यन्मुखानि

श्लाघ्यो मूक त्वमपि कृपणं स्तौषि नार्थाशया यः
स्तोतव्यस्त्वं बधिर न गिरं यः खलानां शृणोषि.

कोशः

विधिः=नशीब	वक्त्रम्=मोड़	यत्=जे कारणथी
पूरयिता=भरपूर कर-	तूलः=रू, कापुस	श्लाघ्यः=बखाणवा-
नार	प्रार्थयेत्=कदाच मांगे	लायक
विशिष्टः=श्रेष्ठ	परा=उंची	स्तौति=स्तुति करे छे
अश्नाति=खायछे	द्रविणम्=धन	गिरं=वाणीने
विस्त्रजति=छोडे छे	कौपीनम्=लंगोट	शृणोति=सामंछे छे
उपैति=पामे छे	आव्हयते=बोलावे छे	
वेपथुः=कंप	अर्थी=याचक	

पाठ १८

- १ यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः
यस्यार्थाः स पुमांलोके यस्यार्थाः सहि पंडितः
- २ वयोवृद्धा स्तपोवृद्धा ये च वृद्धा बहुश्रुताः
ते सर्वे धनवृद्धानां द्वारि तिष्ठन्ति किंकराः
- ३ स्त्रीरूपं मोहकं पुंसो यून एव भवेत्क्षणम्
कनकं स्त्रीबालवृद्धपंडानामपि सर्वदा
- ४ यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः, स पंडितः स श्रुतवान् गुणज्ञः
स एव वक्ता स च दर्शनीयः, सर्वे गुणाः कांचनमाश्रयन्ते
- ५ त्यजन्ति मित्राणि धनैर्विहीनं, पुत्राश्च दाराश्च सुहृदणाश्च
तमर्थवन्तं पुनराश्रयन्ति, अर्थो हि लोके पुरुषस्य बन्धुः
- ६ बुभुक्षितैर्व्याकरणं न भुज्यते, पिपासितैः काव्यरसो न पीयते
नच्छन्दसा केनचिदुद्धृतंकुलं, हिरण्यमेवार्जयनिष्फलागुणाः

- ७ धनैर्निष्कुलीनाः कुलीना भवन्ति
 धनैरापदं मानवा निस्तरन्ति
 धनेभ्यः परो बांधवो नास्ति लोके
 धनान्यर्जयध्वं धनान्यर्जयध्वम्
 ८ माता निन्दति नाभिनन्दति पिता भ्राता न संभाषते
 भृत्यः कुप्यति नानुगच्छति सुतः कन्ता नचालिंगते
 अर्थप्रार्थनशंकया न कुरुते संभाषणं वै सुहृत्
 तस्माद् द्रव्यमुपार्जयस्व सुमते द्रव्येण सर्वे वशाः

- ९ हे दारिद्र्य नमस्तुभ्यं सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः
 पश्याम्यहं जगत्सर्वं न मां पश्यति कश्चन
 १० अंवा तुष्यति न मया, न क्षुषया सापि नांबया नमया
 अहमपि नतया न तया, वद राजन् कस्य दोषोऽयम्
 ११ अहो नु कष्टं सततं प्रवासः, ततोतिकष्टः परगेहवासः
 कष्टाधिका नीचजनस्य सेवा, ततोऽतिकष्टा धनहीनता च
 १२ दग्धं खाण्डवमर्जुनेन बलिना दिव्यैर्द्रुमैर्भूषितम्
 दग्धा वायुसुतेन रावणपुरी लंका पुनः स्वर्णभूः
 दग्धः पंचशरः पिनाकपतिना तेनाप्ययुक्तं कृतं
 दारिद्र्यं जनतापकारकमिदं केनापि दग्धं नहि
 कोशः

द्वारि=द्वारेणे
 यूनः=जुवानने
 षंडः=नपुंसक
 बुभुक्षितः=भूख्यो
 पिपासितः=तरसीयो
 छन्दः=वेद
 उद्धृतं=उन्नतीने पमा-

डयुं
 अर्जय=कमाव
 अभिनन्दति=वखाणेछे
 अनुगच्छति=मानेछे
 प्रार्थनं=मागबुं
 अंवा=मा
 क्षुपा=वहु

गेहं=घर
 द्रुमः=झाड
 स्वर्णभूः=सोनानी
 पंचशरः=काम, मदन
 पिनाकपतिः=शिवजी
 अयुक्तं=खोडं

पाठ १९

- १ परोपदेशे पांडित्यं सर्वेषां सुकरं नृणाम्
धर्मे स्वीयमनुष्ठानं कस्यचित्तु महात्मनः
- २ यथा चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रियाः
चित्ते वाचि क्रियायांच साधूनामेकरूपता
- ३ उपकारिषु यः साधुः साधुत्वे तस्य को गुणः
अपकारिषु यः साधुः स साधुः सद्भिर्ब्रूयते.
- ४ शरदि न वर्षति गर्जति, वर्षति वर्षासु निःस्वनो मेघः
नीचो वदति न कुरुते, वदति न साधुः करोत्येव
- ५ अद्यापि दुर्निवारं, स्तुतिकन्या भजति चैव कौमारम्
सद्भ्यो न रोचते सा, सन्तोष्यस्यै न रोचन्ते
- ६ उदयति यदि भानुः पश्चिमे दिग्विभागे
प्रचलति यदि मेरुः शीततां याति वह्निः
विकसति यदि पद्मं पर्वताग्रे शिलायाम्
न भवति पुनरुक्तं भाषितं सज्जनानाम्
- ७ घृष्टं घृष्टं पुनरपि पुनश्चन्दनं चारुगन्धम्
छिन्नं छिन्नं पुनरपि पुनः स्वादुचैवेषुकाण्डम्
दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः कांचनं कान्तवर्णम्
न प्राणान्ते प्रकृतिविकृतिर्जायते सज्जनानाम्
- ८ विजेतव्या लंका चरणतरणीयो जलनिधिः
विपक्षः पौलस्त्यो रणभुवि सहायाश्च कपयः

तथाप्येको रामः सकलमवधीद्राक्षसकुलम्
 क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे
 ९ दृश्यन्ते भुवि भूरि निम्बतरवः कुत्रापि ते चन्दनाः
 पाषाणैः परिपूरिता वसुमती वज्रो मणिर्दुर्लभः
 श्रूयन्ते करटारवाश्च सततं चैत्रे कुहूकूजितम्
 तन्मन्ये खलसंकुलं जगदिदं द्वित्राः क्षितौ सज्जनाः

- १० खलः सर्षपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति
 आत्मनो विल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यति
 ११ उपकारोऽपि नीचानामपकाराय जायते
 पयःपानं भुजंगानां केवलं विषवर्धनम्
 १२ मृगमीनसज्जनानां, तृणजलसंतोषविहितवृत्तीनाम्
 लुब्धकधीवरपिशुना, निष्कारणवैरिणो जगति
 १३ विद्या विवादाय धनं मदाय, शक्तिः परेषां परिपीडनाय
 खलस्य साधोर्विपरीतमेतत्, ज्ञानाय दानायच रक्षणाय
 १४ जाड्यं हीमति गण्यते व्रतरुचौ दंभः शुचौ कैतवम्
 शूरे निर्घृणता मुनौ विमतिता दैन्यं प्रियालापिनि
 तेजस्विन्यवलिप्तता मुखरता वक्तव्यशक्तिः स्थिरे
 तत्को नाम गुणो भवेत्स गुणिनां यो दुर्जनैर्नांकितः
 १५ एके सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थं परित्यज्य ये
 सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाविरोधेन ये
 तेऽमी मानुषराक्षसाः परहितं स्वार्थाय निघ्नन्ति ये
 ये निघ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे

१६ कस्त्वं भद्र खेलेश्वरोऽहमिह किं घोरे वने स्थायते
 शार्दूलादिभिरेव हिंस्रपशुभिः खाद्योऽहमित्याशया
 कस्मात्कष्टमिदं त्वया व्यवसितं मदेहमांसाशिनः
 प्रत्युत्पन्ननृमांसभक्षणधियः ते घ्नन्तु लोकानिति

१७ भिक्षो कन्था श्लथा ते नहि
 शफरिवधे जाल, मश्रासि मत्स्यान् ।
 ते वै मद्योपदंशाः, पिबसि मधु,
 समं वेद्यया, यासि वेद्याम् ? ॥
 दत्वांग्निं मूर्ध्न्यरीणां, तव किमु
 रिपवो, भित्तिभेत्तासि येषाम् ।
 चोरोऽसि ? द्यूत हेतोः, त्वयि
 सकलमिदं नास्ति नष्टे विचारः ॥

कोशः

सुकरं=सेहेलुं
 नृणां=माणसोने
 स्वीयं=पोतानुं
 अनुष्ठानं=आचरण
 एक रूपता=ऐक्य
 निखनः=शब्दरहित
 दुर्निवारं=निवारण क-
 री न शकाय पशुं
 भजति=पाळेछे
 कौमारं=कुवारापणुं
 रोचते=पसंत पडेछे
 यदि=जोके

अवधीत्=मान्युं
 उपकरणं=साधन
 भूरि=घणा
 कुत्रापि=जुज
 पाषाणः=पथ्थर
 परिपूरिता=भरपूर
 वसुमती=पृथ्वी
 करटः=कागडो
 आरवः=शब्द
 कूजितं=शब्द
 संकुलं=व्याप्त यथेलुं
 द्वित्राः=वेन्नण

अवलितता=गर्विष्ठ-
 पणुं
 मुखरता=वाचालपणुं
 स्थिरः=ठावको
 को नाम ?=कयो भला
 घटकः=करवावाळो
 उद्यमभृत्=उद्योगी
 निघ्नन्ति=बगाडेछे
 जानीमहे=भमे जाणिये
 छिये
 भद्र=भाई
 शार्दूलः=बाघ

६२

पुनरुक्तं नभवति=	सर्षपमात्रं=राईजेतुं	खाद्यः=खाई नांखवो
वदलातुं नथी	मीनः=माछलो	व्यवसितं=कयुं
घृष्टं=घसेलुं	विहितं=करेलुं	मांसाशी=मांस खावा-
चारुः=सुन्दर	लुब्धकः=पाराधी	वाळो
खादु=मीडुं	धीवरः=मच्छीमार	घ्नन्तु=मारीनांखे
इक्षुः=शेरडी	पिशुनः=चुगलीखोर	श्लथा=ढीली
कांचनं=सोनं	हीमान्=शरमाळ	शफरी=माछली
कान्तः=सुन्दर	शुचिः=शुद्ध	उपदंश=चटणी विगेरे
विकृतिः=फरक	कैतवं=धूर्तपणुं	मधु=दारु
विजेतव्या=जीतवानी	निर्घृणता=निर्दयपणुं	अंग्रिः=पग
तरणीयः=तरी जवानो	विमतिता=मूर्खपणुं	भेत्ता=फोडवावाळो
विपक्षः=शत्रु	प्रियालापी=मीडुं बोल-	द्यूतहेतोः=जुगारने-
रणभुवि=लढाईमां	नार	वाखे

पाठ २०

- १ अलंकरोति हि जरा राजामात्यभिषग्यतीन्
विडम्बयति पण्यस्त्री मल्लगायकसेवकान्
- २ इयत्यामपि सामग्र्यां सुकृतं न कृतं त्वया
इतीव कुपितो दंतानन्तकः पातयत्ययम्
- ३ वदनं दशनविहीनं, वाचो न परिस्फुटा गता शक्तिः
अव्यक्तेन्द्रियशक्तिः, पुनरपि बाल्यं कृतं जरया
- ४ कृतान्तस्य दूती जरा कर्णमूले
समागत्य वक्तीति लोकाः शृणुध्वम्
परस्त्रीपरद्रव्यवांछां त्यजध्वम्
भजध्वं रमानाथपादारविन्दम्

संख्यावर्गः ॥ ७ ॥

१९

वृषभाः ८. तिस्रो धेनवः ९. त्रीणि सरांसि १०. चत्वारो
 वेदाः ११. चतस्रः अवलाः १२. ब्रह्मणः चत्वारि मुखानि
 १३. पञ्च गजाः १४. पञ्च करिण्यः १५. पञ्च भूतानि
 १६. षट् ऋतवः १७. सप्त द्वीपाः १८. अष्टौ दिशः १९.
 नव रत्नानि २०. दश रथाः २१. एकादश रुद्राः २२.
 द्वादश आदित्याः २३. कश्यपस्य त्रयोदश भार्याः २४.
 चतुर्दश विद्याः २५. पञ्चदश तिथयः २६. षोडश ऋत्विजः
 २७. सप्तदश, अष्टादश, एकोनविंशतिर्वा ब्राह्मणा आह्वातव्याः
 २८. द्विगुणिता दश विंशतिः २९. दशभिः सङ्कलिताः पञ्च
 पञ्चदश ३०. नवभिराहताः षट्, चतुष्पञ्चाशत् भवन्ति
 ३१. विंशतिर्वियुता अष्टौ द्वादश ॥

पाठः १८.

एकविंशतिः २१. द्वाविंशतिः २२. त्रयोविंशतिः २३.
 चतुर्विंशतिः २४. षड्विंशतिः २६. अष्टाविंशतिः २८. नवविंशतिः
 —एकोनत्रिंशत् २९. त्रिंशत् ३०. द्वात्रिंशत् ३२. त्रयस्त्रिंशत्
 ३३. अष्टत्रिंशत् ३८. नवत्रिंशत्—एकोनचत्वारिंशत् ३९.
 चत्वारिंशत् ४०. द्विचत्वारिंशत्—द्वाचत्वारिंशत् ४२. त्रिचत्वारिंशत्

27. आह्वातव्यः = liable to be invited. 28. द्विगुणितः =
 multiplied by two. 29. सङ्कलितः = added with.
 30. आहतः = multiplied. 31. वियुतः = minus from.

—त्रयश्चत्वारिंशत् ४३. अष्टाचत्वारिंशत्—अष्टचत्वारिंशत् ४८.
 द्विपञ्चाशत्—द्वापञ्चाशत् ५२. त्रिपञ्चाशत्—त्रयःपञ्चाशत् ५३.
 अष्टपञ्चाशत्—अष्टापञ्चाशत् ५८. नवपञ्चाशत्—एकोनषष्टिः
 ५९. द्विषष्टिः—द्वाषष्टिः ६२. त्रिषष्टिः—त्रयःषष्टिः ६३.
 अष्टषष्टिः—अष्टाषष्टिः ६८. द्विसप्ततिः—द्वासप्ततिः ७२.
 अशीतिः ८०. द्यशीतिः ८२. त्र्यशीतिः ८३. चतुरशीतिः ८४.
 षडशीतिः ८६. अष्टाशीतिः ८८. नवाशीतिः—एकोननवतिः ८९.
 द्विनवतिः—द्वानवतिः ९२. त्रिनवतिः—त्रयोनवतिः ९३. नव-
 नवतिः—एकोनशतम् ९९ ।

पाठः १९.

शतम् 100. एकाधिकशतम् — एकोत्तरशतम् — एकश-
 तम् 101. द्विशतम् 102. त्रिशतम् 103. दशशतम् —
 दशाधिकशतम्—दशोत्तरशतम् 110. द्वे शते—द्विशते 200.
 त्रीणि शतानि—त्रिशतानि 300. सहस्रम् 1000. सहस्रे
 2000. त्रीणि सहस्राणि 3000. त्रिंशदधिकशतम् 130.
 नवन्नव्यधिकशतम् — एकोनद्विशते 199. त्र्यशीत्यधिकत्रिशता-
 नि 383. षण्णवत्यधिकसप्तशतानि 796. सप्तत्युत्तरसहस्रम्
 1070. षट्षष्ट्युत्तरषट्शताधिकषट्सहस्राणि 6666. दश
 सहस्राणि — अयुतम् 10,000. ten thousands.

संख्यावर्गः ॥ ७ ॥

२१

लक्षम्—नियुतम् 100,000. a lac. प्रयुतम् 1,000,000 one
 million. कोटिः 10,000,000, a crore—ten millions.
 अर्बुदः 100,000,000, one hundred millions. महावर्बुदः—
 पद्मम्—अब्जम् 1,000,000,000, one thousand millions.
 खर्वः 10,000,000,000, ten thousand millions. निखर्वः
 100,000,000,000, one hundred thousand millions.
 महापद्मम् 1,000,000,000,000, a billion. शङ्कुः—महाखर्वः
 10,000,000,000,000, ten billions. शङ्खः—समुद्रः
 100,000,000,000,000, a hundred billions. महाशङ्खः—
 अन्त्यः 1,000,000,000,000,000, a thousand billions.
 हाहा—मर्ध्यम् 10,000,000,000,000,000, ten thousand
 billions. महाहाहा—परार्धम्, 100,000,000,000,000,000,
 one hundred thousand billions. धुनम् one million
 billions. महाधुनम् ten million billions. अक्षौहिणी
 one hundred million billions. 1,000,000,000,000,
 000,000.

पाठः २०.

पादोनम् $\frac{1}{2}$. अर्धम् $\frac{1}{2}$. पादः—तुरीयो भागः $\frac{1}{4}$. अष्टमोऽंशः $\frac{1}{8}$.
 कला—षोडशो भागः $\frac{1}{16}$. सपादः $1\frac{1}{4}$. सार्धः $1\frac{1}{2}$. पादोनौ द्वौ $1\frac{1}{2}$.
 सपादौ द्वौ $2\frac{1}{4}$. सार्धौ द्वौ $2\frac{1}{2}$. सार्धानि त्रीणि $3\frac{1}{2}$. पादोनानि

२२

संस्कृत द्वितीयपाठः ॥ २ ॥

पञ्च ४ $\frac{३}{४}$. अष्टमांशाधिकाः सार्धसप्त ७ $\frac{५}{८}$. एकादशकलासहिताः
 अष्टौ ८ $\frac{११}{१६}$. कलान्यूना द्वादश ११ $\frac{१५}{१६}$. प्रथमः 1st. द्वितीयः 2nd.
 तृतीयः 3rd. चतुर्थः 4th. पञ्चमः 5th. षष्ठः 6th. सप्तमः 7th.
 अष्टमः 8th. नवमः 9th. दशमः 10th. एकादशः 11th. द्वादशः
 12th. विंशतितमः—विंशः 20th. त्रिंशत्तमः—त्रिंशः 30th. शततमः
 100th. सहस्रतमः 1000th.

॥ ८ ॥ अथ जलवर्गः

VIII Water.

पाठः २१.

१. अब्धेर्जलं लवणम् २. उदधौ बृहत्य ऊर्मयो वर्तन्ते
 ३. पर्वतेभ्यो नद्य उत्पद्यन्ते ४. शरदि सरित्सु पुलिनानि
 उद्भवन्ति ५. उडुपेन नदी तरन्ति जनाः ६. सांझात्रिको
 नावि उपविश्य द्वीपान्तरं गच्छति ७. बाष्मनौका जलवर्त्मना
 त्वरितं गच्छति ८. कंवर्ता जालानि जले प्रसार्य मत्स्यान्
 गृह्णाति ९. शीना जले प्लवन्ते १०. अर्णवस्य तलं निम्नं

4. पुलिनम् = மணல் மேடு. 5. उडुपम् = raft, a float,
 கோணி. 6. सांयात्रिकः = a sea merchant. 7, बाष्मनौका =
 a steamer. 8. कैवर्तः = a fisherman. जालम् = a net.

वर्तते ११. गाधोऽयं पल्लवः १२. जलस्थो नक्रो बलवान्
भवति १३. तिमिर्बृहतो मत्स्यान् गिलति १४. तमपि तिमि-
ङ्गिलो ग्रसते १५. तस्याप्यन्यो भक्षकोऽस्ति, तस्य तिमिङ्गिल-
गिल इति नाम १६. न बाहुभ्यां नदीं तरेत् १७. कलुषं
जलं सस्यानां हितम् १८. स्वच्छं पानीयं पानाय हितम् १९.
सरसि भेका रटन्ति २०. शम्बूकाः कर्कटाश्च केदारे संचरन्ति ॥

पाठः २२.

१. पुष्करिण्यां शैवालमस्ति, तत् जलमाच्छादयति २. तटाके
इन्दीवरं प्ररोहति ३. नद्याः पात्रं विशालमस्ति. ४. अस्मि-
न्यामे बहवः कूपाः सन्ति ५. जलानां परस्परं सङ्घट्टनेन फेन
उत्पद्यते ६. नदीनां पारगमनाय संक्रमा बध्यन्ते ७. आल-
वाले सिक्तं जलं पक्षिणः पिबन्ति ८. सारसा विसं खादन्ति
९. कच्छपोऽङ्गानि कदाचित्संहरति १०. परिखा द्विपुरुषी वर्तते

12. नक्रः = a crocodile. 17. कलुषम् = muddy. 19.
भेकः = a frog. 20. शम्बूकः = a snail. कर्कटः = a crab.

1. शैवालं = moss, शैवालम्. 2. इन्दीवरम् = a blue
lotus. 3. पात्रम् = bed of a river. 5. फेनः = a foam
6. संक्रमः = a bridge. 7. आलवालम् = a basin for water
round of root of a tree, पात्रम्. 8. विसम् = a root
of lotus. 10. परिखा = a ditch, अकम्.

२४

संस्कृत द्वितीयपाठः ॥ २ ॥

११. कूपादुदकमुदञ्चयति बाला १२. शङ्खो देवस्य पूजायै उप-
युज्यते १३. वाप्यां पङ्कोऽस्ति १४. कङ्हारं रक्तमस्ति
१५. कुमुदं सितम् १६. द्रोण्या मध्ये कूपकोऽस्ति १७.
शुक्तिषु मुक्ताफलान्युद्भवन्ति १८. नद्यास्तीरे अश्वत्थवृक्षोऽस्ति १९.
जलेऽवतीर्णानां पादान् जलूका गृह्णाति २०. गिरेर्निर्झरः पतति ॥

॥ ९ ॥ बन्धुवर्गः

IX Relations.

पाठः २३.

१. के के तव बान्धवाः ? २. अभिमन्योर्मातुलः श्रीकृष्णः
३. तस्य मातामहो वसुदेवः ४. अयं मम जामातुर्भ्राता ५.
सः पितृष्वसुर्गृहं गच्छति ६. तस्य तिस्रो दुहितरः ७.
मम भागिनेयस्य चत्वारः सुनवः ८. रामस्य पुत्र्यः कृष्णस्य
स्नुषाः ९. ताः परस्परं यातरो भवन्ति १०. कन्यायाः

13. वापी = a big well. 14. कङ्हारम् = a red water-
lily. 15. कुमुदः = a white water-lily. 16. कूपकः = a mast
of a vessel, பாய்க்கம். 19. जलूका = a leech, அட்டை.

२. मातुलः = a mother's brother. ३. मातामहः = a
mother's father. ५. पितृष्वसा = a father's sister. ६.
दुहिता = a daughter. ७. भागिनेयः = a sister's son. ८.
स्नुषा = a daughter-in-law. ९. याता = a husband's
brother's wife.

वन्धुवर्गः ॥ ९ ॥

२५

शुल्कं न गृह्णीयात् ११. मम भार्या यमलौ प्रासूत १२. रामभद्रो
मम यवीयान् भ्राता १३. श्रीनिवासो मम ज्येष्ठः १४. शिशु-
पालो युधिष्ठिरस्य मातृष्वसेयः १५. कौन्तेयाः श्रीकृष्णस्य पैतृष्व-
स्त्रीयाः १६. मम श्वशुरस्य श्वः षष्ठ्यब्दपूर्तिर्भविता १७. सीता
श्वश्रू वन्दते १८. तव श्यालः कुत्र वर्तते १९. स चतस्रो
जाया उदवहत् २०. ताः सर्वाः सपत्न्यः परस्परं भगिन्य इव
स्नेहेन वर्तन्ते ॥

पाठः २४.

१. लक्ष्मणो जानक्या देवरः २. प्रातिवेश्येन सह स्नेह
आवश्यकः ३. विधुरोऽन्यां पत्नीं परिणयेत् ४. विधवा
अन्यं पतिं नोद्वहेत् ५. पञ्च दंपतयो भोजनाय आमन्त्रिताः
६. गर्भिण्याः स्त्रिया अष्टमोऽयं मासः ; आगामिनि मासे सा

11. यमलौ = a pair, a twin. 14. मातृष्वसेयः = a son
of mother's sister, मावशीचा ल्योक्. 15. पैतृष्वस्त्रीयः = a son
of father's sister, अताचा ल्योक्. 16. श्वशुरः = father-in-law.
17. श्वश्रूः = mother-in-law. 18. श्यालः = a wife's brother.
19. जाया = a wife 20. सपत्नी = a woman whose husband
has other wives, i.e., fellow-wife, *सकका कंकि*.

1. देवरः = a husband's brother. 2. प्रातिवेश्यः = a
neighbour. 3. विधुरः = a widower. 5. दंपती = husband
and wife. 6. गर्भिणी = pregnant woman.

२६

संस्कृत द्वितीयपाठः ॥ २ ॥

प्रसुवीत ७. पुंश्चलीं निन्दन्ति जनाः ८. पतिव्रतां सर्वे स्तु-
वन्ति ९. नर्तकी भरतशास्त्रं सम्यक् जानाति १०. गायको
वीणां वादयति ११. अस्या जरठाया अशीतिवर्षाणि १२.
अर्जुनस्य नकुलः सापन्नभ्राता १३. तस्य भीमसेनः सगर्भ्यः
१४. देवस्योत्सवे वेश्यानां नर्तनं भविष्यति १५. पितुः पिता
पितामहः १६. पितुर्माता पितामही १७. मातुलस्य भार्या
मातुलानी १८. पितुर्भ्राता पितृव्यः १९. पुत्रस्य पुत्रः
पौत्रः २०. पुत्रस्य पुत्री पौत्री २१. दुहितुः पुत्रो दौहित्रः
२२. दुहितुः पुत्री दौहित्री ॥

॥ १० ॥ अथ रोगादिवर्गः

X Diseases.

पाठः २५.

१. रोगः प्राणानपहरति २. व्याधिभिः शैरोरं कृशं
जायते ३. खर्वः प्रांशौ वृक्षे स्थितं फलमपचेतुं न शक्नोति ४.

7. पुंश्चली = an unchaste woman. 8. पतिव्रता = a
virtuous wife. 11. जरठा = an old woman. 12. सापन्न-
भ्राता = a step-brother. 13. सगर्भ्यः = a brother born
by the same father and mother. 14. वेश्या = a harlot.

3. खर्वः = a dwarf.

रोगादिवर्गः ॥ १० ॥

२७

अन्धो रूपं न पश्यति ५. वधिरः शब्दं न शृणोति
 ६. तुन्दिलस्त्वरितं गन्तुं न शक्नोति ७. खज्जो गन्तुं न समर्थः
 ८. जलपानेन हिक्का शाम्यति ९. स उदरशूलेन क्लिश्यते
 १०. उन्मादश्चित्तं दूषयति ११. विरेचनेन कोष्ठं शुद्धं
 भवति १२. देहे रक्तं क्षीणं चेत् श्वयथुरुत्पद्यते १३. विषूची
 ग्रन्थिज्वरश्च दुश्चिकित्सौ रोगौ १४. अनामयं ऐश्वर्यादप्या-
 वश्यकम् १५. समर्थो वैद्यो रोगस्य निदानं ज्ञात्वा अगदं
 ददाति १६. तेन औषधेन रोगस्य परिहारो भवति १७.
 व्याधितस्य चिकित्सा कर्तव्या १८. जरा रूपं हरति १९.
 पामनोऽङ्गानि कण्डूयति २०. ज्वरः अनेकविधः २१. तस्य केशेषु
 अकाले पलितं जातम् ॥

6. तुन्दिलः = a man having elevated navel. 7.
 खज्जः = a lame. 8. हिक्का = hiccough, கிஃகல். 10.
 उन्मादः = madness. 11. विरेचनम् = purging, कोष्ठम् =
 bowels. 12. श्वयथुः = swelling. 13. विषूची = cholera.
 ग्रन्थिज्वरः = plague. 14. अनामयम् = health. 15. निदानम् =
 first cause. 19. पामनः = a person suffering from
 herpes, கொரியுள்ளவன்.

॥ ११ ॥ अथ वाणिज्यसामान्यवर्गः

XI General Commerce.

पाठः २६.

१. वणिक् वाणिज्येन धनमार्जयति २. शतेन रूप्यैः क्री-
तानि वस्तूनि पञ्चविंशत्यधिकशतेन (१२५) विक्रीणाति वैश्यः ३.
पदार्थानां आनयने पञ्च रूपिकाः व्ययो भवति ४. उर्वरिताः
विंशती रूपिकास्तस्य आयः ५. एवं वाणिज्ये धनसम्पादनप्रकारः
६. केचन कुसीदेन धनमार्जयन्ति ७. यः ऋणं ददाति स उत्तमर्णः
८. यः ऋणं गृह्णाति स अधमर्णः ९. अधमर्णः स्वगृहीतस्य
धनस्य, शतस्य एका रूपिकेति प्रकारेण मासिकीं वृद्धिं उत्तमर्णाय
ददाति १०. इदानीं पञ्चविंशतिसहस्र (२५,०००) रूप्यमूल्यकाः
पदार्थास्तस्य व्यापारे वर्तन्ते ११. ऋणतया तेन स्वीकृताः
पदार्था नाणकानि च मिलित्वा दशसहस्राणि (१०,०००) भवन्ति
१२. अस्यां विपण्यां अनेकविधा आपणा विद्यन्ते ॥

१. वणिक् = a merchant, वाणिज्यम् = traffic. २. वस्तु
= goods. ३. व्ययः = expense. ४. उर्वरितम् = remaining.
६. कुसीदम् = the proffession of usury. ७. ऋणम् = debt.
उत्तमर्णः = creditor. ८. अधमर्णः = debtor. ९. शतस्यैका रूपि-
केति प्रकारेण = at one per cent, मासिकी = monthly. १०.
व्यापारः = business. ११. नाणकम् = a coin. १२. विपणिः =
a market, आपणः = a shop.

पाठः २७

१. द्वादश पैका एका आणका २. षोडश आनका एका रूपिका ३. चतस्रः पैका एको दुड्डुः ४. षट् पैका एका अर्धाणका ५. कचित्पैकात्रयस्य पैसा इति नाम ६. एकस्य रूप्यस्य समानभारवती एका तोला ७. तोलात्रयमितं पलम् ८. अष्टौ पलानि एकः शेटकः [शेरः] ९. पञ्च शेरा एको वीसः १०. पञ्चपलमित एकः कुडवः ११. अष्टौ कुडवा एकः प्रस्थः १२. प्रस्थद्वयमित एक आढकः १३. धान्यानि, तैलादीनि द्रवद्रव्याणि च, प्रस्थादिभिर्मन्यन्ते १४. तिन्त्रिण्यादयो मूर्ताः पदार्थाः तुलया तोल्यन्ते १५. कुडवादीनि मानपात्राणि कोष्ठेन लोहेन वा क्रियन्ते १६. पलं सेरः वीसः एवमादीनि तोलनसाधनानि लोहखण्डैर्निर्मन्यन्ते १७. तुलायाः

1. पैका = a pie, पै. 2. आणका-आनका-आनकः-अना = an anna, $\frac{1}{16}$ अण. 3. दुड्डुः = $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{2}$. 5. पैसा = pice, पैसा. 6. तोला = tola, $\frac{1}{180}$ $\frac{1}{16}$. 7. पलम् = $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{2}$. 8. शेटकः-शेरः = seer, $\frac{1}{16}$ $\frac{1}{16}$. 9. वीसः = viss, $\frac{1}{16}$ $\frac{1}{16}$. 10. कुडवः = azhakku, $\frac{1}{16}$ $\frac{1}{16}$. 11. प्रस्थः = padi, $\frac{1}{16}$ $\frac{1}{16}$. 12. आढकः = marakkal, $\frac{1}{16}$ $\frac{1}{16}$. 13. धान्यम् = a corn in general. द्रवद्रव्यम् = liquid matter. 14. मूर्तम् = solid, $\frac{1}{16}$ $\frac{1}{16}$. 15. मानपात्राणि = measuring vessels, $\frac{1}{16}$ $\frac{1}{16}$. 16. तोलनसाधनानि = stones of weight. 17. धटा = a scale pan, $\frac{1}{16}$ $\frac{1}{16}$.

30

संस्कृत द्वितीयपाठः ॥ २ ॥

एकस्यां घटायां तोलनीयं शर्करादिकम्, अपरस्यां घटायां तोलन-
खण्डानि च श्रेष्ठी प्रक्षिप्य तोलयति १८. यदा द्वे अपि घटे-
समे भवतस्तदा तावत्परिमितः स पदार्थ इति ज्ञेयम् १९. केषु-
चिद्देशेषु धान्यान्यपि तोलयन्ते २०. राजसेवामपेक्षयापि वाणि-
ज्यमुत्तममिति केषां चिन्मतम् ॥

॥ १२ ॥ अथ धान्यादिवर्गः

XII Grains, etc.

पाठः २८.

१. अस्यां विपण्यां के के पदार्था लभ्यन्ते? ब्रीहिः २. तण्डुलः
३. मुद्गः ४. माषः ५. चणकः ६. कुलुत्थः ७. बर्बरः
८. धान्याकम् ९. तिन्त्रिणी १०. मरिचम् ११. दीर्घमरी-
चिका १२. जीरकम् १३. सिद्धार्थः १४. सर्षपः १५. तिलः

श्रेष्ठी = a merchant. 20. राजसेवा = Royal service.

1 paddy, நெல். 2. rice, அரிசி. 3. green gram, பப்பரு. 4. black gram, உளுந்து. 5. Bengal gram, பச்சைக்கடலை. 6. horse gram, கொள்ளு. 7. beans, மொச்சை. 8. coriander, கொத்தமல்லி. 9. tamarind, புளி. 10. pepper, மிளகு. 11. chilly, மிளகாய். 12. cumin seed, சீரகம். 13. white mustard, வெள்ளைக் கடுகு. 14. mustard. 15. sesamum, எள்ளு.

आभरणवर्गः ॥ १४ ॥

३३

॥ १४ ॥ अथ आभरणवर्गः

XIV Jewellery.

पाठः ३०.

१. एते आभरणापणा इव दृश्यन्ते २. आम् ३. इदानीं
निष्कानां मूल्यं पञ्चदश रूपिकाः ४. अत्र सुवर्णस्य रूप्यस्य
च खण्डा विक्रीयन्ते ५. अस्य हेम्नो वर्णा अष्टौ ६. द्वादश-
वर्णस्य हेम्नो जाम्बूनदम् इति नाम ७. एकतोलात्मकस्य जाम्बू-
नदस्य मूल्यं त्रयस्त्रिंशद्रूपिकाः ८. रत्नकरम्बिताया अस्याः
काञ्च्या अर्धः कियान्? ९. इमे अङ्गदे किङ्किणीजालसंवृते
१०. रुचको महाराष्ट्रीणामाभरणम् ११. आन्त्रयोषितः मञ्जीरं
धारयन्ति १२. चोल्याः सौवर्णौ ताटङ्गौ धारयन्ति १३. पुत्राय

1. आभरणापणः = a jewel-shop. 2. आम् = yes. 3.
निष्कः = sovereign. 5. हेम = gold, பொன். वर्णः = carat
(purity of gold), தங்கத்தின் மாற்று, வண்ண. 7. जाम्बूनदम् =
pure gold, தங்கம். 8. रत्नकरम्बितम् = fitted with jems,
கல்லிழைத்த, காசிரி = a zone, ஒட்டியபாணம், பட்டா. 9.
अङ्गदम् = a bracelet worn on the upper arm, பாஜோ
பந்து. किङ्किणी = a small jingling ball, சலங்கை, घुंघुर.
जालम् = a cluster, கொத்து, घोस. 10. रुचकः = a golden
necklace, காறை. सरी. 11. मञ्जीरम् = a bracelet worn
on the foot, பாதசரம், पैझणें. 12. ताटङ्गः-तालपत्रम् = ear-
ring worn by women, காதோலை, तोड. 13. कुण्डलम् =

पद्मरागकुण्डले, स्नुषायै वज्रखचिते तालपत्रे, कर्णमुकुरे च केत-
 व्यानि १४. इदमङ्गुलीयकं मम तर्जन्या योग्यं स्यात् १५.
 इयं वधूः सीमन्ते धृतया वालपाश्याया नितरां शोभते १६. बालः
 प्रकोष्ठे सुवर्णकटकं पादे रौप्यशृङ्खलां च धारयति १७. मुक्ताहारो
 ग्रीवामलङ्करोति १८. मुकुटं राज्ञां शिरोभूषणम् १९. नासालङ्कारे
 स्थूलानि सप्त मुक्ताफलानि ग्रथितानि २०. इदं सौवर्णं कङ्कणं
 प्रवालैः सुवर्णगुलिकाभिश्च ग्रथितम् २१. अस्यां निषद्यायां
 ताम्रपात्राणि पित्तलपात्राणि अयसां पात्राणि सीसपात्राणि त्रपु-
 पात्राणि च विक्रीयन्ते २२. वज्रं गोमेदकः पुष्परागः मरकतं
 पद्मरागः इत्यादीनि रत्नानि ॥

ear-ring of men. वज्रखचितम् = fitted with diamonds.
 कर्णमुकुरम् = *कर्णमुकुटम्*, चन्द्रमुर. 14. अङ्गुलीयकम् = ring.
 15. वालपाश्या = an ornament worn by women on the
 forehead., *वाक्कलणी*, शिसफूल. 19. नासालङ्कारः nattu,
 mookkuthi, &c. 20. कङ्कणम् = bangle. प्रवालः = coral,
पवालम्. सुवर्णगुलिका = a small golden ball. 21. निषद्या
 = a shop. ताम्रम् = copper. पित्तलम् = brass. अयः =
 iron, steel. सीसम् = lead. त्रपु = tin. 22. गोमेदकः =
 yellow jem. पुष्परागः = topaz. मरकतम् = emerald. पद्म-
 रागः = ruby.

शाकवर्गः ॥ १५ ॥

34

॥ १५ ॥ अथ शाकवर्गः

XV Vegetables.

पाठः ३१.

१. सखे! परावृत्य पश्यात्र शाकापणान् २. अहो! स्त्रिय एवात्र शाकानि विक्रीणते ३. आणकस्य चत्वारि जम्बीरफलानि इति फलविक्रयणी कथयति ४. 'षट् ददासि किम्' इति तां पृच्छ ५. अस्मिन् कदलीस्तवके सार्धशतं शलाटवो वर्तन्ते ६. अस्मिन् भारे कियन्ति कदलीपत्राणि विद्यन्ते; अस्य मूल्यं च कियत्? ७. अस्मिन्सार्धे द्वे शते पत्राणि सन्ति; समग्रस्यास्य स्तोमस्य मूल्यं सपादरूपिका ८. तथाचेदघोऽल्प एव ९. किमर्थमियं कदल्याः पुष्पाणि नालानि च विक्रीणाति; एतैः किं करणीयम्? १०. एतान्यपि शाकायोपयुज्यन्ते ११. मधुरालोः वीसस्य मूल्यं द्वे आणके १२. गोलालोः मणस्य मूल्यं-अष्टमांशसहिते सार्धद्विरूपिके १३. इमानि उर्वारुकाणि कठोराणि १४. सुकुमाराणि भवेयुश्चेत् रुचिराणि स्युः १५. कर्कटी उर्वारुकप्रभेद एव

1. ஶாகாபண: = vegetable market. 3. ஜ்வீரஶஶம் = a lime fruit, எலிமிச்சம்பழம். 5. ஶ்வக: = bunch, தாா, குலை. ஶலாடூ: = unripe, காய். 6. ஶாரச: = ஶ்வம் = bundle, கட்டு. 9. நாஸம் = stalk, தண்டு. 11. மதுராலூ: = sweet potato, ஶக்கரைவெள்ளிக் கிழங்கு, ரதாலூ. 12. ஶோலாலூ: = potato. மண: = a maund. 13. உர்வாஸ்கம் = cucumber, வெள்ளேரிக் காய், வாஶூக. க஠ோரம் = full grown, முற்றின, 14. ஶுஶுமாரம் = young. இஶாக. 15. கர்கடீ = கக்காரிக் காய்.

३६

संस्कृत द्वितीयापाठः ॥ २ ॥

१६. अलुः केवलं शाकाय भवतीति न ; अपि तु अलुपत्राण्यपि
भवन्ति १७. सूरणम् अशौरोगस्य भेषजं भवति १८. अलाबुः
गृञ्जनं शिग्रुश्च निषिद्धानि शाकानि १९. कारवेलुः तिक्तः २०.
मण्डपशिम्बकः भूशिम्बकः गुच्छशिम्बकः इत्याद्यनेकविधः शिम्बकः
२१. सतीनकः शिम्बकजातीयः २२. पटोली वृन्ताकं कूष्माण्डः
महामधुफला पनसः एवमादीनि शाकान्यत्र लभ्यन्ते २३. मारिषा
विन्दुपत्रकं च पत्रशाकम् ॥

काङ्करी. 16. अलुः = செப்பங்கிழங்கு, அலுவே గడ్డె. 17. సूरణమ్ =
கருணைக்கிழங்கு. 18. అలాబుః = bottle gourd. சுரைக்
காய். గృజ్జనమ్ = garlic, வெள்ளைப்பூண்டு. శిగ్రుః = drum-
stick, முருங்கைக்காய், శేవగా. 19. కారవేలుః = bitter gourd,
పాకైக்கాయ్. 20. మండపశిమ్బకః = shed beans, పந்தల
వర్రా, ధేవడిశెడ్డా. భూశిమ్బకః = నిల అవర్రా, దురలేకాయె.
గుచ్ఛశిమ్బకః = cluster beans, కొత్తవర్రా, గోవర్ధనశెడ్డా.
21. సతీనకః = pea, పட்டాణిక్కడలై, వారానా. 22. పటోలీ =
snake gourd, పులవంగాయ్, పడవలీ. వృన్తాకమ్ = brinjal,
కత్తరిక్కాయ్. క్షూష్మాండకః = white pumpkin, పుశుణిక్కాయ్,
కోహలా. మహామధుఫలా = red pumpkin, పాంగిక్కాయ్, మోపలా.
23. మారిషా = అర్రాక్కర్రా, మార. విందుపత్రమ్ = మ్రోగిక్కర్రా,
పోకలా.

॥ १६ ॥ अथ भोजनवर्गः

XVI Diet.

पाठः ३२.

१. पाकः सिद्धः किम्? २. सर्वः सज्जः; पश्य! निर्धूमो
महानसः ३. एतस्मिन्-फलके उपविश ४. सर्वेषां युष्माकं साग्राणि
मोचापत्राणि आस्तृणामि ५. इतो द्रोणपात्राणि च स्थापयामि
६. भोः परिवेषक! शीघ्रं परिवेविड्ढि ७. एष परिवेवेष्मि
८. कीदृशः पाकस्त्वया कृतः? ९. पुरतः पत्रेषु परिविष्टानि
पश्य १०. कदलीनालस्य दधिकोशम्भरी ११. उर्वारुकस्य
दधिमिश्रा पक्ककोशम्भरी १२. नारिकेलस्य मर्दनम् १३. नाना-

1. पाकः = cooking, சமைப்பல், सैंपाक. सिद्धः—सज्जः =
ready. 2. निर्धूमः = smokeless. महानसः = kitchen.
3. फलकः = a plank. 4. साग्रम् = with point, நுனிதோடு
கூடிய. मोचापत्रम् = plantain leaf. 5. द्रोणपात्रम् = a vessel
of leaves, தொண்டை, டோणा. 6. परिवेषकः = one serving
up food, பரிமாறுகிறவன். परिवेविड्ढि = serve up meals.
8. कीदृशः पाकः = what sort of preparation? 10.
कदलीनालम् = வாழைத்தண்டு. दधिकोशम्भरी = தயிர்ப்பச்சடி.
11. पक्ककोशम्भरी = ராயத், ராயத். 12. मर्दनम् = sauce, தொகை
யல், चट्नी.

३८

संस्कृत द्वितीयपाठः ॥ २ ॥

विधाः शाकाः १४. सूपश्च, धात्रीफलानां करमर्दानाम् आम्र-
शलाहूना च लवणशाकश्च १५. भिण्डीनकखण्डयुता कथिला
१६. कूष्माण्डखण्डसहितं दधितेमनम् १७. गोलालोर्भृष्टम्
१८. कोशातक्या मुद्गदालीसहितः अम्लशाकः १९. इत्येव-
माद्याः पदार्थाः परिविष्टाः ॥

पाठः ३३.

१. पश्य नव्यं घृतं स्नावयामि २. जिघ्र फृतस्य गन्धम्;
अयं क्रोशपर्यन्तं प्रसरति ३. चित्रान्नं दध्योदनं मुद्गान्नं केसरान्नं
चेत्येवमादीन्यन्नानि ४. फेणिका पूरिका लड्डुका पोलिका

13. शाकः = curry, कढ़ी, भाजी. 14. सूपः = पருப்பு, वरण. धात्री-
फलम् = emblic myrobalan, நெல்லிக்காய், अवका. करमर्दः =
कनारकाय. लवणशाकः = pickles, ஊறுகாய், लोणच. 15.
भिण्डीनकम् = வெண்டிக்காய், भेण्ड्या. कथिला = पருப்புக்குழம்பு,
सांभार. 16. खण्डः = தான், फोडी. दधितेमनम् = மோர்க்குழம்பு,
कदी. 17. भृष्टम् = roast, வருவல், उपेरी. 18. कोशातकी = பிரக்
கங்காய், दोड़की. अम्लशाकः = புளியிட்ட கढ़ी, अम्बट भाजी.

1. नव्यं घृतम् = fresh ghee. 3. चित्रान्नम् = पुनीपु
தரை, चिंचभात. दध्योदनम् = தயிர்சாதம். मुद्गान्नम् = பொங்கல்.
केसरान्नम् = கேசரிபாத். 4. फेणिका = பேணி, पूरिका = பூரி.

शङ्कुली अपूपः आनन्दगुलिका चेत्येवमादीनि भक्ष्याणि संया-
 वपायसं च परिवेक्ष्यन्ते ५. गोधूमचूर्णैः पोलिका क्रियते ६.
 सा मध्ये पूरणेन पूर्यते ७. इयमायसफलकस्योपरि पच्यते ८.
 माषचूर्णैः पर्पटाः क्रियन्ते ९. पूरिका ऋजीषे घृतेन पच्यते १०.
 केचित्तां कथिते क्षीरे क्लेदयन्ति ११. अपरे तु तां षाडवे क्लेद-
 यन्ति १२. रसाला फेणिकाया उपसेचनं भवति; दध्योदनस्य
 तु लवणशाक उपसेचनम् १३. अन्ने मनुष्याणां शक्तिरवस्थिता
 १४. सम्यगुपविश्य भुङ्क्ष्व १५. यत्तुभ्यं रोचते तत्स्वीकुरु;
 यन्न रोचते तत्त्यज १६. किं त्वं दधि अपेक्षसे? उत
 तक्रम्? १७. भोजनानन्तरं सकृदेवाहं ताम्बूलं चर्वामि

शङ्कुली = முறுக்கு, चक्कली. अपूपः = அப்பம், भाकर-घारगा. आन-
 न्दगुलिका = சுகியன், शुक्कुण्डा. भक्ष्यम् = a cake, பணியாரம்.
 पक्वान्न. संयावपायसम् = சேமாயபாயஸம், शेवांयाची खीर. 5. गो-
 धूमचूर्णम् = கோதும்பை மாவு. 7. आयसफलकम् = தோசைக்கல்,
 तवा. 8. माषचूर्णम् = உளுத்தமாவு. पर्पटः = அப்பளம், पापड.
 9. ऋजीषम् = a pan for frying cakes in oil, etc.,
 எண்ணெய்வாணய், तेलतवा. 10. कथितम् = boiled. क्लेद-
 यन्ति = they make wet, ஊரப்போடுகிறார்கள். 11. षाडवः =
 தேன்பாடு, राब. 12. रसाला = ஸ்ரீகண்டம், श्रीखण्डः उपसेच-
 नम् = auxiliary edibles used with the chief food such
 as pickles, &c., ஊறுகாய் முதலிய தொட்டுக்கொள்ளு
 கிற பதார்த்தம். 16. तक्रम् = butter milk, மோர்.

४०

संस्कृत द्वितीयपाठः ॥ २ ॥

१८. अहं खदिरसारं ताम्बूलेन सह भक्षयामि १९. केचन सदा ताम्बूलं चर्वन्ति; तन्मद्यं न रोचते २०. केचन धूमपत्रमपि सेवन्ते; तत्तु सुतरां न युक्तम् २१. न वयं मांसभुजः, अपि तु शाकाहाराः ॥

॥ १७ ॥ अद्रिवर्गः

XVII Mountains.

पाठः ३४.

१. अयमद्रिः नितरामुन्नतोऽस्ति २. अस्मिन्ननेका गुहा वर्तन्ते ३. अस्य अनेकानि महोन्नतानि शिखराणि वर्तन्ते ४. शिलामयोऽयं शैलः; केचन पर्वता मृन्मया अपि वर्तन्ते ५. खनिषु सुवर्णादयो धातवो लभ्यन्ते ६. उपत्यकासु महान्ति काननानि विद्यन्ते ७. गिरौ कचित्कचित्स्थले कृषिः क्रियते ८. अनेकै-

18. खदिरसारः = catechu, कासिककट्ठि, कात. 19. चर्वन्ति = they chew, चर्वन्ति. 20. धूमपत्रम् = tobacco. 21. मांसभुक् = flesh eater, मांसभुक्. शाकाहारः = vegetarian.

4. शिलामयः = full of stones. मृन्मयः = full of earth. 5. खनिः = a mine. 6. उपत्यका = a land near the foot of a mountain, तालुवा.

वृक्षैर्निविडस्य प्रदेशस्य वनमिति नाम ९. केचन पादपाः शतपादोन्नताः सन्ति १०. तेषां बुध्नाः पञ्चव्यामपरिणाहा वर्तन्ते ११. तरून् लता आरोहन्ति १२. केचन वृक्षा इन्धनायैवोपयुज्यन्ते १३. सारभूताः केचन गृहनिर्माणायोपयुज्यन्ते १४. वटवृक्षः पृथिव्याश्छत्रमिव शोभते १५. अस्य शाखाभ्यः शिफा लम्बन्ते १६. केषां चिद्रक्षाणां निर्यासः सुगन्धिर्वर्तते १७. अस्मिन्नुद्याने मल्लिका मालती जातिः केतकी वकुलः करवीरः कुरवकः मन्दारः चम्पकः शेवन्तिका पुन्नागः इत्यादीनि पुष्पाणि सन्ति १८. नारिकेलवृक्षे प्रथमं, कुहली ततस्तस्यां पुष्पाणि, तेभ्यः फलानि च जायन्ते १९. एकैकस्यां कुहल्यां पञ्चाशतोऽप्यधिकानि फलानि भवन्ति २०. कदाचित्

8. निविडः = dense full. 10. बुध्नः = trunk, root of a tree. पञ्चव्यामपरिणाहः = five *vyama* broad. व्यामः = length of four cubits, நாண்கு முழும் கொண்ட அளவு, பாகம், வா. 12. इन्धनम् = fire-wood. 13. सारभूतः = strong, வைரம் 14. वटवृक्षः = a banian tree. 15. शाखा = branch of a tree. शिफा = spikenard descending from banian, &c., trees, ஆலமாம் முதலியவற்றின் விழுது, பார்மீ. 16. निर्यासः = gum, चीक. 17. मल्लिका = jasmine, மல்லிகை, மோரா. मालती - great flowered jasmine, குடமல்லிகை, வடமோரா. जातिः = ஜாதிப்பூ, जाई. केतकी = ताम्रपत्र, केवडा. वकुलः = मकड़ुम्पू. कस्वीरः = अलौकिक, कण्हेरीचे फूल. कुरवकः = मरुताणी, कोहंटा. चम्पकः = जम्बकपू, चांप्याच फूल. शेवन्तिका = जवन्तिपू. पुन्नागः = पुन्नापू. 18. कुहली = co-co-pod, பாளை.

नारिकेलवृक्षे पञ्चषाः स्तवका भवन्ति २१. नारिकेलं शुष्कं
चेतफलं खर्परं विहाय तिष्ठति ; तस्य नारिकेलबुद्बुद इति नाम
२२. कदल्याः शलाटुः फलं पुष्पं त्वक् नालं चेत्येतानि सर्वाण्यपि
मनुष्याणामुपयुक्तानि २३. खर्जूरस्य फलं मधुरम् २४.
जम्बूफलं वानराणां प्रियम् २५. कपित्थफलानि गजानां प्रीति-
कराणि ॥

पाठः ३५.

१. पनसवृक्षे कदाचित् शताधिकान्यपि फलान्युद्भवन्ति
२. उदुम्बरफलानामन्तः कृमयो वर्तन्ते ३. बदरीवृक्षः कण्ट-
कैर्निबिडः ४. वेतसस्य फलानि अम्लानि ५. निम्बस्य
त्वक् पत्राणि च तिक्तानि ; फलानि किञ्चिन्मधुराणि ६. दाडि-
मफलस्य अन्तः रत्नानीव रक्तानि बीजानि सन्ति ७. द्राक्षाया
लता मण्डपे प्रसरति ८. कुरवकस्य पत्राणि मृदित्वा बालिका
हस्ततले पादतले च लिम्पन्ति ; तेन तानि रक्तवर्णानि भवन्ति

21. खर्परः = கொட்டாங்கச்சி. नारिकेलबुद्बुदम् = copra, தேயங்
காய்க் கொப்பரை, बुद्बुदा. 23. खर्जूरः = date fruit, பேரிச்
சும்பழம். 24. जम्बूफलम् = rose apple, நாகைப்பழம்,
25. कपित्थः = wood apple, விளாம்பழம்.

2. उदुम्बरः = a fig tree. 3. बदरी = jujube, இலந்தை.
4. वेतसः = the ratan, பிரம்பு. 5. निम्बः = the margosa
tree, வேப்பமரம். तिक्तम् = bitter, கசப்பு. 6. दाडिमः =
pomegranate, மாதுளை, दालिब. बीजम् = seed.

९. धुत्तूरस्य बीजं विषम् १०. बम्बूलवृक्ष आमूलाग्रं कण्ट-
कैर्व्याप्तः ११. बहुबीजः मधुफला अनानस इत्येषां फलानि
मधुराणि १२. एरण्डबीजेभ्यस्तैलमुत्पद्यते, तत् वातघ्नं विरे-
चकं च १३. दमनकः दूर्वा विल्वं तुलसी च देवस्य
पूजार्हाणि पत्राणि १४. वातामः पौष्टिकः; गोडुम्बाबीजं च
तथाविधम् ॥

॥ १८ ॥ अथ मृगादिवर्गः

XVIII Quadrupeds etc.

पाठः ३६.

१. सर्वेषां मृगाणां शरीरेभ्यो राजस्य शरीरं स्थूलतममस्ति
२. तथापि स अल्पकायार्त्तिसहाद्विभेति ३. अस्य चत्वारः
पादा एको हस्तश्च वर्तन्ते ४. तस्य करोऽस्मदीयः कर इव

९. धुत्तूरः = a thorn apple, *ஹமத்தை*. १०. बम्बूलः =
acacia, *கருவைமரம்*, बाभली. कण्टकः = thorn, *முள்*.
११. बहुबीजः = gova, *கொய்யாப்பழம்*, पेरु. मधुफला = melon,
காப்புகனி, खर्बूज. अनानसः = pine apple, *அன்னாச்சிப் பழம்*. १२. एरण्डबीजम् = castor seed, *கொட்டைமுத்து*.
१३. दमनकः = *தவனம்*—मरुत्तुकोमूत्रं, दवणा. १४. वातामः
= almond, *வாதாங்கொட்டை*, बदाम. गोडुम्बा = cashew,
முந்திரி, काजू.

३. हस्तः—करः—शुण्डा = trunk of an elephant, *தும்பிக்கை*, हत्तीची सोंड.

४४

संस्कृत द्वितीयपाठः ॥ २ ॥

नास्ति ; विलक्षणो वर्तते, इति हेतोः हस्ती करी इति स कथ्यते
 ५. तत्करस्य शुण्डा इति नाम ; तथा स अधः पतितामेकां पैका-
 मप्यादद्यात् ६. स तटाकस्थं जलं स्वशुण्डामध्यस्थे बिले
 प्रथमं गृह्णाति ; ततस्तत्पिबति ७. अतः स द्विप इति कथ्यते ८.
 स बृहतो वृक्षानप्यधः पातयेत् ९. हस्तिपोऽङ्कुशेन तं प्रह-
 रति १०. लोहशृङ्खलाभिरालाने स बध्यते ११. अयं
 वृक्षाणां शाखा दर्भं तण्डुलं चात्ति १२. तुरगो वेगेन धावति
 १३. तस्य प्रतिपादम् एकैक एव शफः १४. मनुष्यवत्तस्य मुखे
 ऊर्ध्वमधश्च दन्ता वर्तन्ते १५. तस्य वाजी हयः घोटकः इत्या-
 दीनि नामानि १६. स पुरत आगतं दन्तैर्दशेत् ; पृष्ठतो गतं
 लत्तया प्रहरेत् १७. हयस्य पृष्ठे पर्याणं, मुखे खलीनं च
 स्थाप्यते १८. रासभोऽश्वजातीयः ; स रजकस्य वस्त्रभारं वहति ॥

-
7. द्विपः = drinking in two methods, *i.e.*, an elephant.
 9. हस्तिपः = an elephant keeper. अङ्कुशः = a hook used
 to drive an elephant. 10. आलानम् = the post to
 which an elephant is tied. 11. दर्भः = sacrificial
 grass. 12. तुरगः = a horse. 13. शफः = a hoof, குளம்பு,
 சூர். 16. लत्ता = kicking. लत्तया प्रहरति = kicks, உதைக்க
 கருண். 17. पर्याणम् = a saddle, ஜீனி. खलीनम् = a bridle,
 கடிவாளம். 18. रासभः = an ass.

पाठः ३७.

१. सिंहः गोमायुः वृकः व्याघ्रः इत्येवमाद्याः पञ्चनखाः, मांसभुजश्च २. व्याघ्री एकदा अनेकान् शावकान् सूते; तेषु केचनैव जीवन्ति; अन्ये म्रियन्ते ३. व्याघ्राणां चर्म चित्रवर्णमस्ति; अत एव तेषां चित्रकाय इति नाम ४. ते वृक्षानारोढुं न शक्नुवन्ति ५. ऋक्षाणां देहो दीर्घं रोमभिर्व्याप्तः ६. पश्यात्रैकः श्वा वर्तते; स गृहाद्वहिरेव स्थातुं योग्यः ७. स स्वामिनो गृहं चोरेभ्यो रक्षति; ८. स अन्नदातरि स्निह्यति ९. रथ्यायां गच्छतोऽपरि-चितान्दृष्ट्वा स भषेत् १०. शुनां पुच्छं स्वभावतो वक्रम् ११. मर्कटा वने वसन्ति; अत एव तेषां वनमृग इति नाम १२. गौः पशुजातौ श्रेष्ठा; अस्या उपकारो मनुष्याणामधिकः १३. अस्या-श्चत्वारः पादाः; एकैकस्य पादस्य द्वौ खुरौ १४. तस्या गले सास्त्रा लम्बते १५. अस्या द्वे चक्षुषी द्वे शृङ्गे द्वौ कर्णौ च सन्ति १६. अस्याः पृष्ठतः लाङ्गूलमस्ति १७. पुच्छस्याग्रे केशानां गुच्छो वर्तते १८. अस्या देहे मृदूनि रोमाणि सन्ति १९. इयं शीतान्नितरां विभेति २०. वत्सो मातुः क्षीरं पिबति ॥

-
1. गोमायुः = jackal. वृकः = a wolf. व्याघ्रः = a tiger. पञ्चनखः = having five nails. 2. व्याघ्री = tigress. शावकः = cub, குட்டி. 3. चर्म = skin. 5. ऋक्षः = a bear, கரடி. 6. श्वा = a dog. 9. भष् = to bark. 10. पुच्छम् = a tail. 14. सास्त्रा = the dewlap, களகம்பளம். 15. शृङ्गम् = horn. 16. लाङ्गूलम् = a tail. 17. गुच्छः = a cluster. 19. शीतम् = cold, குளிர். 20. वत्सः = a calf.

पाठः ३८.

१. गोपो गोः पश्चात्पादौ रज्ज्वा बद्धा तां क्षीरं दोग्धि
 २. इयं सुखेन दुह्यते ३. धेनुः शुष्काणि तृणान्यत्ति; तथापि मधुरं
 पयो ददाति ४. पिण्याकं कार्पासबीजानि चास्याः प्रीत्यावहानि
 ५. अस्याः सौरभेय्या ऊधो घटवत्स्थूलं वर्तते ६. इयं आढकमितं
 क्षीरं दोग्धिं ७. गोमयं परिशुद्धमिति भारतीया मन्यन्ते ८.
 गोजातौ यः पुमान्स वृषभः ९. गोरिवास्य सर्वाण्यङ्गानि सन्ति
 १०. अयं पृष्ठेन गोणीं वहति ११. कर्षका एनं लाङ्गले
 बद्ध्वा कर्षन्ति १२. रथे शकटे चायं युज्यते १३. महिष्याः
 सास्त्रा नास्ति १४. सा कुरूपा; सा घनं क्षीरं घट्टमितं दोग्धि
 १५. महिषो भारशकटेषु युज्यते १६. तेषां शृङ्गाणि व्याम-
 परिमितानि, विकृतानि च १७. तेषां पङ्कलोठने प्रीतिरधिका १८.
 अजा स्वल्पं क्षीरं ददाति १९. हरिणो निरपराधो मृगः २०. उष्ट्रस्य
 सर्वमपि शरीरं वक्रम् ॥

-
1. रज्जुः = a string. 2. दुह् = to milk. 3. धेनुः = a milk-cow. 4. पिण्याकम् = oil-cake. कार्पासबीजम् = cotton seed. 5. सौरभेयी = a cow. ऊधः = an udder., *माँ*, कांस. 7. गोमयम् = cow-dung. 8. वृषभः = a bull. 10. गोणी = gunni. 11. लाङ्गलम् = a plough, *कलपिण्ड*. 12. शकटः = a cart, गाडी. 13. महिषी = she-buffalo. 14. कुरूपा = ugly. 15. महिषः = he-buffalo. 18 अजा = a sheep. 19. हरिणः = a deer. 20 उष्ट्रः = a camel.

मृगादिवर्गः ॥ १८ ॥

४७

पाठः ३९.

१. गरुडः पक्षिणां राजा २. पाठिताः शुका मनुष्या इव
 वदन्ति ३. कोकिलो वसन्ते वल्गु कूजति ४. काकः श्रोतृणां
 कर्णकठोरं रटति ५. हंसस्य गरुतः श्वेताः ६. पक्षिणां द्वौ
 पक्षौ स्तः ७. शिखी बर्हान् वितत्य नृत्यति ८. भारद्वाजः
 काकस्य शिरसि कुट्टयति ९. घूकः पिङ्गलो वा यस्मिन्गृहे नोडं
 वध्नाति तद्गृहं शून्यं भवति १०. शकुन्ता नीडेष्ण्डानि निदधति
 ११. गृध्रा अजशिशुमप्युदुह्य डयन्ते १२. ज्येनोऽण्डजेषु महान्
 १३. गृहगोधिका भावि शुभाशुभं जनानां सूचयति १४. कृकला-
 सस्य मुखं सर्पस्येव वर्तते १५. प्रतिसूर्यकः सूर्यं दृष्ट्वा शिरश्चल्यति
 १६. सर्पाणां पादा न सन्ति; ते उरसैव गच्छन्ति १७. तेषां
 दंष्ट्रासु विषं वर्तते; तैर्दंष्ट्राः प्राणिनो म्रियन्ते १८. केषां चिदुरगा-

3. कोकिलः = a cuckoo. 4. रट = to cry. 7. शिखी =
 a peacock. 8. भारद्वाजः = a lark. 9. घूकः = a big owl;
 கோட்டான். पिङ्गलः = a small owl, ஆட்டான், पिङ्गलापक्षी.
 10. अण्डम् = an egg. 11. गृध्रः = a vulture. 12. ज्येनः =
 a hawk. अण्डजः = a bird. 13. गृहगोधिका-पल्ली = lizard.
 14. कृकलासः = a chameleon, அரண், सरड. 15. प्रतिसूर्यकः
 சூரியன். 16. उरः = the breast.

णां फणा वर्तते १९. डुण्डुभानां विषं नास्ति २०. वृश्चिकानां पुच्छे विषम् २१. शतपद्या मुखे एकः कण्टको वर्तते ; तेन सा जनान् विदध्यति २२. व्यालग्राही अहीन् निगृह्णाति ॥

पाठः ४०.

१. कुक्कुटा अवक्रे पतितांस्तण्डुलकणानुञ्छन्ति २. अलयः पुष्पे स्थितं मधु पिबन्ति ३. खद्योता रात्रौ नक्षत्राणीव प्रकाशन्ते ४. कपोतो धान्यान्युञ्छति ५. वर्षासु कीटा उत्पद्यन्ते ६. मक्षिका दिवा बाधन्ते ७. मशका मत्कुणाश्च रात्रौ बाधन्ते ८. चिक्कोडः फलान्यत्ति ; तस्य वृक्षमर्कट इति नामान्तरम् ९. नकुलः सर्पाणां सहजः शत्रुः १०. वज्रियः पुस्तकानि खादन्ति

18- फणा = a hood. 19. डुण्डुभः = a water snake. 20. वृश्चिकः = a scorpion. 21. शतपदी = a centipede, *सुराणां* गोम. 22. व्यालग्राही = a snake catcher.

1. कुक्कुटः = a cock. 3. खद्योतः = a fire-fly. 4. कपोतः = a pigeon. 5. कीटः = a worm. 6. मक्षिका = a fly. 7. मशकः = a masquito. मत्कुणः = a bug. 8. चिक्कोडः = squirrel, *अज्जीपिणां*. 9. नकुलः = a mongoose. सहजः = natural. 10. वज्रिः = a white-ant.

- ७ उपकर्तुं यथा स्वल्पः समर्थो न तथा महान्
 प्रायः कूपस्तृपां हन्ति सततं न तु वारिधिः
 ८ नास्ति विद्यासमं चक्षुः नास्ति सत्यसमं तपः
 नास्ति रागसमं दुःखं नास्ति त्यागसमं सुखम्
 ९ लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः
 येषां हृदिस्थो भगवान् मंगलायतनं हरिः
 १० रामो राजमणिः सदा विजयते रामं रमेशं भजे
 रामेणाभिहता निशाचरचमू रामाय तस्मै नमः
 रामान्नास्ति परायणं परतरं रामस्य दासोऽस्म्यहम्
 रामे चित्तलयः सदा भवतु मे भो राम मामुद्धर

कोशः

कृतघ्नः=करेला उपका- रने भुलीजवावाळो	स्वमातरि गरदायां- सत्यां=पोतानी मा जेहेर	आयतनं=स्थान
दिवाकरः=सूर्य	आपवा लागे ल्यारे	अभिहता=मारी नांखी
जनिता=जन्म आपनार	अभिसंधत्ते=जोडे छे	चमूः=सेना
उपनेता=उपनयन क- रनार	द्विः=बे वखते	परायणं=उत्तम पुं
वरयते=पसंत करे छे	गरीयसी=बंधारे मो- होटी	प्राप्तव्यस्थान
आवहा=आपवावाळी	हृदिस्थः=हैय्यामां रहे- वावाळो	लयः=नाश
ब्रूमः=बोलियें		मणिः=रत्न

पाठ १४

१ उद्यमेन हि सिद्ध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः
 नहि सिंहस्य सुप्तस्य प्रविशन्ति मुखे गजाः

- २ उद्यमः साहसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः
षडेते यत्र वर्तन्ते तत्र दैवं सहायकम्
- ३ आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महारिपुः
नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कुर्वाणो नावसीदति
- ४ अलसस्य कुतो विद्या अविद्यस्य कुतो धनम्
अधनस्य कुतो मित्रममित्रस्य कुतः सुखम्
- ५ विहाय पौरुषं यो हि दैवमेवावलंबते
ग्रासादसिंहवत्तस्य मूर्ध्नि तिष्ठन्ति वायसाः
- ६ यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत्
एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति
- ७ योजनानां सहस्रन्तु शनैर्गच्छेत्पिपीलिका
अगच्छन् वैनतेयोपि पदमेकं न गच्छति
- ८ उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मी-
दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति
दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या
यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोत्र दोषः
-
- ९ गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं दूरेऽपि वसतां सतां
केतकीगन्धमाघ्राय स्वयं गच्छन्ति षट्पदाः
- १० गुणवज्जनसंसर्गाद्याति स्वल्पोऽपि गौरवम्
पुष्पमालानुषंगेण सूत्रं शिरसि धार्यते
- ११ गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते पितृवंशो निरर्थकः
वासुदेवं नमस्यन्ति वसुदेवं न वै जनाः
- १२ यदि सन्ति गुणाः पुंसां विकसन्त्येव ते स्वयम्
नहि कस्तूरिकामोदः शपथेन निवार्यते